

УДК: 81'255.4=811.162.1=(049.32)

*Лановик Зоряна
(Тернопіль)*

**Розмова з Гамлетом і не тільки
(роздуми про збірку поезій Войцеха Пестки
«Сніданок з Гамлетом» у перекладі Василя Слапчука
[Луцьк: Твердиня, 2016. – 96 с.]**

У рецензії аналізуються основні філософсько-естетичні та поетологічні домінанти збірки поезій польського письменника Войцеха Пестки «Сніданок з Гамлетом» в українському перекладі Василя Слапчука. Основна увага звернена на рецепцію та реінтерпретацію гамлетівського дискурсу в структурі збірки та його трансформацію з огляду на світогляди автора та перекладача. Окреслено, як життєвий досвід визначає межі художньої реінтерпретації сюжету Шекспірівської драми. На основі передмови перекладача моделюються різні варіанти читацької рецепції збірки (у ракурсах екзистенціалізму, модернізму, постмодернізму).

Ключові слова: *Войцех Пестка, «Сніданок з Гамлетом», Василь Слапчук, переклад, гамлетівський дискурс, художня реінтерпретація, читацька рецепція.*

*Лик поезії
утворюється
шляхом накладання
лиця поета на лице світу
(Василь Слапчук)*

Уже понад чотири століття триває розмова з Гамлетом. Він укотре промовляє ті самі слова і фрази, здавалося би, закостенілий у своїй ролі (за Л. Піранделло), але кожен, хто чує їх, розуміє по-іншому і вступає

в цей тривалий діалог (за М. Бахтіним). На переконання Бредлі Пірсона (загадкового персонажа Айріс Мердок), чи й самої авторки (співвітчизниці Британського Барда) усі люди – від землеробів Індії і лісорубів Австралії до найтемніших і найдикіших представників людського роду – чули про Гамлета. Твердження надто оптимістичне, щоби бути правдою (швидше видається бажане за дійсне), але можна сприйняти його, як умовно не таке вже далеке від дійсності, якщо порівнювати з «популярністю» інших літературних постатей. Розуміємо, що співрозмовники Гамлета – численні представники різних національностей, епох, віросповідань, характерів і т. д., а тому не дивно, що Принц Данський щоразу змінює своє обличчя (чи, можливо, так комусь здається?) і все більше й більше приваблює цікавих співрозмовників. Прикметно, що цей діалог ніколи не перетворюється у полілог, бо кожен воліє вести бесіду з Принцом *tet-a-tet*, лише подекуди комусь трапляється випадково почути чи навмисно «підслухати» чийсь думки і не завжди погодитися з ними. Ще рідше хтось сам оприлюднює свій діалог для бажаних почути.

Нещодавно така подія відбулася. Уже відомий українському читачеві польський автор Войцех Пестка опублікував сповідальну збірку віршів «Сніданок з Гамлетом». Хоч Гамлет не є центральним персонажем збірки, – він з'являється на сцені лише у циклі «Сніданок з Гамлетом», але вся збірка пронизана духом гамлетизму в авторському світовідчужанні. Шекспірівське розуміння світу як театру висловлюється у вірші «Сцена»:

*сцена
з вухом прикладеним до подошов стіп
роздовбаних дверних клямок
в які ударяє батіг світла

рефлектори
що фільтрують потоки повітря*

поглинання слів
повна провалів
що ковтають вогонь
у якому ти
ти здіймаєшся
безпечно
залишаючи слова
нижче
нижче¹.

Хоча тут «сцена» має подвійне значення: і театральний кін, і окремих епізод людського життя, що, накладаючись творять і третє значення – людське життя як коротка миттєвість, епізодична сцена, раптово освітлена «батоном світла». Подібна настроєвість нереальності чи позареальності світу звучить у вірші «Колючка холоду»:

Інколи запитую себе
Коли саме
Світ втратив свою достовірність
Розуму не докладу
З якого добра-дива
Реальність переросла саму себе
З якого моменту
Інколи здається мені
Що світ
Як самотнє дерево
Кожен листочок якого походить з іншого шару часу
І є свідченням
Іншої правди
Осінь приносить туман на очі
Тернову корону холоду².

¹ Пестка В. Сніданок з Гамлетом: Вибрані вірші / Войцех Пестка; пер. з пол. В. Слапчука. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. – С. 15.

² Там само. – С. 28.

VII. Рецензії, огляди, повідомлення

Уся збірка пройнята екзистенційними мотивами туги, самотності, мовчання. Світ є чужим і холодним для ліричного героя Пестки. По-Шекспірівськи драматично із Гамлетівським «to be or not to be?» звучить біль приречення:

*Не маю куди повернутися
Хоч тут мене ніщо не тримає
Можу
З байдужістю гідною кращого застосування
Лишитися
Обдерши кору сумління
Зневажливо висловлюватися про життя
Дивитися в небо на зорі
Говорити мовчати
Там мене не буде
Тут я хоча б є
З тавром риби
На померклих очах
З глухим животом бубна
У вухах³.*

Проте, як зазначає у передмові Василь Слапчук: «для нього питання – бути чи не бути? – уже не стоїть руба, як для Гамлета... Відповідь ствердна, однак застається питання: як саме бути?»⁴.

Рятівною соломинкою над прірвою небуття і порожнечі у «світі неадекватності» із «мерзотою запустіння» для ліричного героя стає муза, яку він по-дитинному називає Грошкою. Це ім'я (контамінація двох польських слів «grosz» і «groszek») має подвійну етимологію: «копійочка» і «горошинка» і допускає безліч асоціацій та інтерпретацій (що блискуче демонструє перекладач В. Слапчук у передмові, висновуючи з власної уяви можливі метафоричні сенси). Ці образи багатократно

³ Там само. – С. 20.

⁴ Там само. – С. 5.

віддзеркалюються у поезіях збірки, позаяк автор Пестка говорить тут до своїх читачів словами Слапчука (чи навпаки: Слапчук звертається до читачів думками Пестки).

Варто наголосити, що тандем Пестка – Слапчук напрочуд оправданий. Про нюанси перекладу говорити не доводиться, бо у збірці, на жаль, немає оригіналів, – лише переклади. Але можемо відчутти рідкісну суголосність, співмірність художніх світів двох поетів. У подібних випадках аналізу перекладної поезії часто приходиться на думку уже заявлена, але завжди (і досі) актуальна думка В. Жуковського, що перекладач прози – раб, а поезії – суперник автора. У нашому випадку беззастережно можемо стверджувати, що супротивники рівноцінно витончені майстри слова, які взаєморефлектують, взаємовіддзеркалюються, перекладаючи твори один одного, тому важко говорити про будь-яке суперництво: їхні голоси (стиль мовлення, ритміка, смислове наповнення, легка іронія, філософський підтекст) настільки гармонійно зливаються, що читач, фактично, не відчуває, що має справу з перекладами. М'яка мінорна тональність, приглушений тембр звучання, відсутність фальші у слові; сповідальність, невігадливність, незрадливність, нелицемірність у вислові – незмінні атрибути поетичної мови двох митців. Хоча, безперечно, у своїй авторській поезії В. Слапчук буває різкішим, парадоксальнішим, екстравагантнішим.

Єдина посутня розбіжність (як видається) – це та ж, окреслена вище проблема ставлення до Гамлета. В. Пестка говорить з Гамлетом спокійно, виважено, на рівних. Він переконаний: той його зрозуміє:

Принце

*Життя наше показало себе кепською п'есою
Написаною нашвидкуруч з доданим списком
друкарських помилок*

*Ми удосконалюємося
Шліфуємо
Зрештою кути стають округлими
Поверхня гладкою
[...]
Померлі наші відходять згідно незламним принципам
Назавжди
Не повертаються
Збиті на льоту

Після нас
Ліс
Дрібки алфавіту розбитий глечик дат
Зітхання вітру⁵.*

Так само розважливо зі взаєморозумінням він веде розмову з Офелією («Подробиці другого плану»), а в її особі із будь-якою іншою жінкою – Лаурою чи Євою – допускаючи «різні варіанти цієї мізансцени». «Подробицями другого плану» тут є передусім квіти, але не тільки ті, з яких був сплетений останній вінок Офелії, а й ті, які вона вперше зірвала, будучи маленькою дівчинкою: «Рута, ромашка і перша маргаритка, яку ти вже навряд чи пам'ятаєш...»⁶. Але ними є й «кларнет вироку» і «сірий іній безумства», і у цьому епізоді, можливо, навіть «якийсь Гамлет». «Подробиці другого плану / Промовчали / Достеменно невідома сила їхнього впливу / На перебіг подій»⁷.

Намагаючись збагнути різних фігурантів Шекспірівської драми, він не оминає увагою навіть Корнелія. Щоправда, не знаючи достоту особи, веде розмову не з ним, а про нього («День божевілля або Корнелій»). Ці роздуми варті, аби якнайповніше процитувати, бо є показовими щодо того, як поет намагається збагнути

⁵ Там само. – С. 69.

⁶ Там само. – С. 70.

⁷ Там само.

істинну сутність усього, з чим зводить його життя, а тим більше – людини (якою б незначною не сприймалася її роль):

*Згаданий на ім'я
Корнелій придворний
Його доля та заслуги нам достоту невідомі
Знаємо тільки що не оступався
Не скоював
Не мусив допивати з келиха призначення
Вина історії заправленого жовчю

Покликаний тільки раз
Має обмежений простір
Посла і дуже вичерпні повноваження
Право на одну репліку
Котре завжди використовує
Ми не знаємо що справді носить за пазухою
Тягар гніву і грому пафосні промови кантати слів
Зрадливий стилет цього нам не говорить
Дія продовжується далі
Але вже без нього

Чим керувався і до кого апелював
Який був його метод
Прийом завдяки якому був присутній
Тоді
Коли зникав зі сцени
Нічого про нього не написано більше

«Королю як завжди можеш на нас розраховувати»
Повторюється як прилив моря як фази місяця
Виття собаки
Життя втиснуте в те єдине речення

Пиха це його привілей
Належить до божевільних⁸.*

У поета-Слапчука – своя розмова з Гамлетом. Можна навіть сказати – своя історія стосунків з Гамлетом. Це

⁸ Там само. – С. 71.

пояснюється, передусім, сформульованою у його збірці «Сучок на костурі подорожнього» (Луцьк, 2002) аксіомою, що, на перший погляд, здається теоремою з геометрії: «Лик поезії утворюється шляхом накладання лица поета на лице світу»⁹. Звідси – траєкторія Слапчукового сприймання образу Гамлета. Перший її етап позначений накладанням трагічно-розгубленого лица поета-воїна на жорстоке лице Афганської війни, з якої він повернувся, але яка і досі триває в ньому. У цьому контексті розмова з Гамлетом коротка. Вона висловлена у вірші з присвятою генерал-майорові В.К. Павліченку з «Афганського зошита»:

*Зануда-Гамлет той уже дістав.
Одне й те саме: «Бути чи не бути?..»
Дійшов до половини місяць лютий,
Завмер на мить, як усміх на вустах.
Сніги чорніють, тануть під ногами,
А ще недавно білими були...
Дозріло слово, визріло й болить,
Та так болить, що не позаздрить й Гамлет.
Та що там Гамлет! Лиш пацан, хлопчак,
Який не світ, себе собою міряв.
Якщо вже говорити, то з Шекспіром;
Шекспір збагне, хоча, хоча, хоча...¹⁰*

Тон розмови зумовлений життєвими реаліями. На тлі іншої історичної епохи (радянського застою) в умовах афганської війни Гамлет видається надто егоцентричний, зациклений на особистісних проблемах (перебільшених власною уявою). А осьова проблема – бути чи не бути? – зовсім змінює свою глибинну сутність, коли це вирі-

⁹ Слапчук В. Сучок на костурі подорожнього. Поезії / Василь Слапчук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2002. – С. 110.

¹⁰ Слапчук В. Дзвін із червоною зіркою: вірші з афганського зошита / Василь Слапчук / пер. рос. мовою В.В. Бич. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2009. – С. 140.

шувати не тобі, і коли ти усміхаєшся кожному прожитому дню, що відповів «бути», і завмираєш у страсі невідомості завтрашнього дня:

*Зозуля думала-гадала:
Чи ще кувати, а чи ні?
Сама не знала, що там далі
На долю випаде мені.
Знущалося створіння враже,
Бо птиця віща – не дурна.
Серед усіх вона одна
Стулила дзьоба: час покаже...¹¹*

Більше того – що говорити, коли ти навіть не можеш, подібно Гамлету, сказати: «Далі – мовчання», бо за тебе це вирішує військовий командир різкою командою «Мовчати!»¹². Тому В. Слапчук сумнівається і в тому, що сам Шекспір із відстані своєї епохи зумів би сягнути рівня цієї трагедії: «Якщо вже говорити, то з Шекспіром; / Шекспір збагне, хоча, хоча, хоча...». І справді, чи міг би геніальний письменник зламу XVI–XVII століть, автор усіх літературних сюжетів уявити нові людські драми, творені історією XX ст.: світові війни з використанням ядерної зброї, голодомори, тоталітарні режими, де не останнє місце належить Афганській війні... Змальовані в «Афганському зошиті» трагічні картини цинізму і безглуздя цієї війни, покалічених тіл і доль, розпачу матерів, що ховають своїх юних синів, навіюють думку, висловлену Є. Маланюком у малюнку про наслідки голодомору в Україні «PRO MEMORIA (Волошкові очі)»: «Зусилля Шекспірів всього світу були б безсилі і марні», щоби змалювати образ вмираючої з голоду «дитини, що сиділа біля трупа матері при дорозі і широко розкритими волошковими очима, в яких стояв німий запит, дивилася то на матір, то на світ, не

¹¹ Там само. – С. 70.

¹² Там само. – С. 60.

розуміючи, що сталося»¹³. Напевне, це ж саме можемо сказати про інші трагічні сторінки української історії, де Гамлетівське питання «бути чи не бути?» безсило поступається місцем питанню матері «за що убили сина мого?»¹⁴.

Другий етап рецепції Гамлета у Слапчуковій поезії уже поза межами воєнного пафосу. Його апогеєм стала згадувана вище збірка «Сучок на костурі подорожнього» з її філософічністю, легкою іронією і пошуком відповідей на одвічні питання буття. Кульмінаційний вірш моделює ситуацію перелицювання Гамлетівської тематики в умовах пострадянської дійсності:

*Потрапити туди,
де розподіляють ролі.
Або вивчитися на режисера.*

*Ні для кого не таємниця,
що Гамлет випиває
(вчора зі сцени впав),
що Офелія вагітна
(з останнього ряду видно),
що Джульєта наркоманка,
а Ромео взагалі тільки хлопці подобаються
(про це навіть в афіші зазначено) ...
А нам все одно подобається.*

*Що ж дивного в тому,
що коли у залі
б'ють людину по щоках –
на сцені ляпаси сприймаються
за аплодисменти.*

*Життя – це така гра,
де кожен сам вирішує:*

¹³ Маланюк Є. Книга спостережень. Проза / Євген Маланюк. – Т. 1. – Торонто : Гомін України, 1962. – С. 379.

¹⁴ Слапчук В. Дзвін із червоною зіркою: вірші з афганського зошита... – С. 174.

*бути чи не бути
йому Шекспіром¹⁵.*

Останні рядки, винесені на палітурку як епіграф до усієї книги під фотографією автора, навіть спричинилися до інтерпретації збірки як спроби автора «бути Шекспіром». Навряд, чи В. Слапчук свідомо того прагнув, хоча Шекспірівський дискурс і справді присутній у поезіях, але здебільшого імпліцитно. Налаштований на нього читач зможе між рядками простежити грані діалогу, до прикладу, хоч би в таких рядках:

*Коли не пишеться,
не пишеться, не пишеться,
починаєш розуміти,
що відсутність слів –
ще не мовчання¹⁶.*

Дискурс мовчання – це окрема тема у творчості Слапчука-лірика, але зараз розмова не про це, тому не будемо вдаватися в деталі.

Таке дещо недбале сприймання Гамлета, відкориговане життєвим досвідом, залишається у Слапчука і надалі. Це видно із передмови до збірки «Сніданок з Гамлетом», де він в деталях малює картину цього «сніданку»: з просторою їдальнею («як зал, чекання залізничного вокзалу»), посередині якої по-королівськи накритий стіл («з огляду на розміри кімнати, – столик»), по один бік якого сидить Принц... – усе в дусі епохи Відродження. «Навпроти – порожній стілець... Тільки ви і Гамлет. Якщо вгледите когось третього, то це або Шекспір, або Войцех Пестка. А щодо Грошки, не здивуюся, якщо вона сидить на канапі і гладить сіамського кота (чи когось більш екзотичного – морську свинку чи саламандру) або годує акваріумних рибок, і хто б сумнівався, що принаймні дві із цих рибок навзаєм

¹⁵ Слапчук В. Сучок на костурі подорожнього... – С. 49.

¹⁶ Там само. – С. 50.

закохані»¹⁷. Звичайно, жінка із саламандрою на колінах – це образ, який ліричному героєві Пестки навіть би не приснився (у ньому все-таки переважає ніцшеанське «людське, надто людське»), але цілком у стилі Слапчука у звичному буденному перебігу подій (чи плині поезій) побачити щось екзотичне, приховане для побіжного поверхового погляду: парадоксальність – його візитна картка.

Піддавшись авторській настанові, можемо припустити «різні варіанти цієї мізансцени». Запропонований варіант В. Слапчука здається дещо сумнівним, бо загальний тон збірки аж ніяк не життєрадісний. З огляду на те, що до циклу «Сніданок з Гамлетом» належить вірш «Придорожній бар»: *«На перехресті від сходу до заходу / Із сьогодні на завтра / Із відомого минулого до невідомого прийдешинього...»*¹⁸, – запрошується інший варіант. Ліричний герой, розчарований і втомлений, пробує зігрітися у придорожньому барі. Приміщення тісне і незатишне, столиків багато, але, оскільки година рання, – усі порожні. Крім одного, де випадковий подорожній, намагаючись стати непомітним (майже фізично зникнути), сидить в кутку із книжкою в руках. Звісно ж, це – «Гамлет». Такий варіант – найвірогідніший. Його осердям є образ ліричного героя, який «не хоче бути ніким іншим»; «сірий смертний голуб, що уміє височіти понад собою, не зважаючи на те, що смертний»¹⁹.

Збірка – наскрізь екзистенційна, тема смерті (чи, радше, смертності) – центральна. Підсилюється ця тема контрастом життєвих проєкцій: у минуле – ліричного героя, у майбутнє – Грошки:

¹⁷ Слапчук В. Місце за столом навпроти Гамлета / Василь Слапчук // Пестка В. Сніданок з Гамлетом: Вибрані вірші / Войцех Пестка; пер. з пол. В. Слапчука. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. – С. 8.

¹⁸ Пестка В. Сніданок з Гамлетом: Вибрані вірші... – С. 72.

¹⁹ Там само. – С. 55.

*У твоєму житті
Нічого
Все
Відкладене на завтра*

*У моєму житті
Нічого
Все вже відбулося
Вчора ...*

*... Трикутник
Ти я
Айсберг ляку як цей третій
Елемент²⁰.*

Звідси – основні мотиви збірки: намагання наповнити сенсом кожен мить життя з дорогою жінкою і зберегти ці моменти для неї на майбутнє; бажання продовжити даровану долею хвилину спілкування, уповні відчутти її смак; ностальгія за нездійсненим і нездійсненим. І водночас тривога за завтрашній день, якого вже може і не бути, страх перед невідомістю майбутнього, невідворотністю кінця. Саме тому для ліричного героя «не бути значно трудніше, ніж бути»²¹. Саме тому – усе відносне (нестерпно відносне!). Не випадково серед ліричних фраз і метафоричних образів з’являється математична формула, яка для автора (математика за фахом) означає значно більше, ніж всі слова: $e=mc^2$.²² Осердя теорії відносності А. Айнштейна стає центром обличчя світу, на яке накладається лице поета.

Хоча оптимістичніший читач може уявити іншу мізансцену «Сніданку»: столик (у старому місті, в придорожньому барі, на кухні комунальної квартири, на березі моря, в осінньому лісі, в купе швидкого потяга на Київ – місце значення не має), за столиком двоє (чоловік і жінка),

²⁰ Там само. – С. 64.

²¹ Там само. – С. 87.

²² Там само. – С. 90.

на столику чи в руках у когось – книжка (звичайно, це – «Гамлет»): розмова з Гамлетом, Офелією, Корнелієм, все одно є розмовою з Грошкою. Цікаво, що в оригіналі жодна збірка автора не називається «Сніданок з Гамлетом». Запропонована українському читачеві версія є вибраними віршами зі збірок «Звичайна розмова» (Ченстохова, 1976), «Місто» (Ченстохова, 1976) та «Десять віршів для Грошки» (Люблін, 2005). У російському перекладі Сергея Морейно збірка видана під назвою «Стихи для Грошки» (Москва, 2013). Лише в українському перекладі з ініціативи перекладача збірка видана під назвою одного із циклів – «Сніданок з Гамлетом». Зі зміною назви відбулося зміщення акцентів збірки у бік філософічності, неоднозначності, непроминальності. Але загальна настроєвість все одно твориться химерним образом Грошки, яка, на думку В. Слапчука є «річ у собі», і яку автор «не так вже й безуспішно намагається пізнати засобами своїх почуттів». Але «пізнати музу – це зовсім не те, що оволодіти жінкою»²³. У цьому і криється основний парадокс творчих пошуків поета.

Ще оптимістичніший читач із настановою на пост-модерне сприймання світу загалом і літератури зокрема конкретизує цю мізансцену із поправкою на уже канонічного «Чорного принца» Айріс Мердок: Грошка і є Гамлетом; вона аж ніяк не годує закоханих рибок в акваріумі, бо сама є однією з них. Свідомо чи несвідомо автор уможлиблює цю інтертекстуальну паралель хоча б таким промовистим віршем, як «Грошка купує черевики». Він мимоволі навіває асоціацію з епізодом, де Джуліан купує чобітки, який став зав'язкою неоднозначної і незбагненої історії кохання (?) втомленого від життя письменника-естета та його юної музи в образі Принца Данського, в якій усі проблеми онтології/епістемології –

²³ *Слапчук В.* Місце за столом навпроти Гамлета... – С. 7.

етики/естетики – аж до індивідуальної аксіології просіяні крізь сито Гамлетівського дискурсу. Нехай дарує автор, якщо не мав на думці / не передбачав чи не передчував такої аналогії. Хоча і йому постмодерна настроєвість не чужа. Ім'я жінки значення не має (Офелія, Лаура чи Єва, Грошка, Гамлет чи Джульєтта), все інше – також:

*Не знаю з ким ти фліртуєш
з ким спиш Джульєтто
чи так це суттєво
для цієї одвічної історії
про справжнє кохання...²⁴*

Якнайкращим антуражем до постмодерної інтерпретації збірки є малярські алюзії картини Томека Сентовського «Відпочинок здійснених мрій», використаної в оформленні збірки. І не має суттєвого значення, чи Грошка земна-чи-неземна жінка-чи-муза реально суцачи-уявна мрія-чи-дісність, – вона і є суттю – квінтесенцією поезії життя Войцеха Пестки. «А чим є поезія для вас, панове?», – запитує В. Слапчук на завершення своєї передмови; «А ким для Вас є Гамлет?», – запитуємо ми.

Змінюється обличчя світу.
Розмова триває...

²⁴ Пестка В. Сніданок з Гамлетом: Вибрані вірші... – С. 85.